

Łukasz Hajduk

Metoda harcerska w wychowaniu

W artykule *Młdzież wobec wartości* Anna Błasiak pisze:

Zachowanie i postępowanie młodzieży od zawsze było, jest i będzie obszarem zainteresowań ludzi dorosłych, bowiem młode pokolenie stanowi przyszłość społeczeństwa i zarazem jego ogromną szansę. Tymczasem dzisiaj wśród młodych ludzi dostrzegamy zjawisko apatii, frustrację, brak inicjatyw, kult konsumpcji, wycofanie z życia społecznego, pogardę dla etosu pracy i autorytetów, co często prowadzi do dewiacji w wymiarze indywidualnym i społecznym. Zjawiska te budzą niepokój ludzi dorosłych¹.

Rzeczywiście powyższe zjawiska przypisane młodym ludziom nie są dzisiaj odosobnione i budzą niepokój. Zadaniem dorosłych jest zatem tak pokierować wychowaniem dzieci i młodzieży, aby zanurzeni w świecie wartości – potrafili dokonywać dobrych wyborów, by kierowani zaszczerpionymi ideałami nie zatracili świata kultury tworzonego latami przez naszych przodków. Mimo licznych przemian społecznych i pułapek błędnie pojmowanej wolności nie pozostajemy bezradni. W wychowaniu „do” i „przez” wartości wiele metod nadal zachowało swoją skuteczność. Jedną z nich jest – dzisiaj może trochę zapomniana, choć nadal żywa – metoda harcerska.

Harcerstwo swoje początki wzięło od brytyjskiego skautingu. Tak w 1919 roku pisał o skautingu jego twórca – Robert Stephenson Smyth Baden Powell:

Skauting jest grą dla chłopców pod przewodnictwem chłopców, w której starsi bracia stwarzają młodszemu zdrowe otoczenie i zachęcają do zdrowych zajęć, ułatwiających wyrobienie w sobie cnót obywatelskich. Skauting pociąga najmocniej przez poznawanie przyrody i puszczanie. Przykłada wagę do jednostki, a nie do zespołu. Rozwija zalety zarówno umysłowe, jak przymioty czysto fizyczne lub czysto moralne. Do tych ce-

¹ A. Błasiak, *Młdzież wobec wartości*, „Horyzonty Wychowania” 3/2004 (6), s. 87.

łów przede wszystkim zmierza, a obecnie dzięki doświadczeniu wiemy, że przy właściwym postępowaniu – cele te osiąga².

Dzisiaj, mając za sobą prawie stuletnią historię skautingu, słowa te nie straciły swojej aktualności. Tak jak na początku dwudziestego wieku, tak i obecnie właściwie stosowana metoda skautowa i jej liczne odmiany – w Polsce metoda harcerska – pozwala osiągać cele wychowawcze, stając się alternatywą nie tylko dla młodych ludzi, ale i dla wychowawców.

Dostosowanie metody skautowej do polskich warunków to zasługa pionierów harcerstwa – Andrzeja Małkowskiego i jego żony Olgi Drahonowskiej oraz innych instruktorów zakładających pierwsze drużyny harcerskie w naszym kraju. Metoda harcerska dopasowana do polskich realiów stała się wypadkową metody skautowej i metod stosowanych w polskich organizacjach narodowo-wyzwoleńczych oraz ruchach propagujących zdrowy styl życia. Lata praktyki, bogata historia i tradycja narodowa urozmaicały metodę harcerską. W gąszczu licznych „nowinek pedagogicznych” polscy instruktorzy wciąż na nowo przecierali szlak wychowania opartego o najważniejsze wartości polskiego harcerstwa – ojczyznę, naukę i cnotę. Harcerstwo stało się skutecznym narzędziem nie tylko w walce z okupantem czy w wychowaniu patriotycznym, ale przede wszystkim w codziennym wychowaniu, wprowadzaniu do świata wartości.

Obecnie największe organizacje, wychowujące według harcerskiej metody to Związek Harcerstwa Polskiego, Związek Harcerstwa Rzeczypospolitej oraz Stowarzyszenie Harcerstwa Katolickiego „Zawisza”. Cele wychowawcze tych organizacji są bardzo zbliżone:

1) W wychowaniu harcerskim chodzi przede wszystkim o stwarzanie warunków do harmonijnego i pełnego rozwoju człowieka we wszystkich obszarach jego osobowości: duchowym, emocjonalnym, intelektualnym i fizycznym oraz pomoc w odnalezieniu miejsca w społeczeństwie prowadzącego ku spełnieniu człowieka jako osoby ludzkiej (...) ³.

² R.B. Powell, *Wskazówki dla Skautmistrzów*, Warszawa 1998, s. 23.

³ Program Wychowawczy ZHR.

2) Misją Związku Harcerstwa Polskiego jest wychowanie młodego człowieka, czyli wspieranie go we wszechstronnym rozwoju i kształtowaniu charakteru przez stawianie wyzwań⁴.

3) „Stowarzyszenie prowadzi działalność oświatowo-wychowawczą na rzecz ogółu społeczności, której celem jest dostarczenie dzieciom i młodzieży środków osobistego rozwoju, poprzez praktykowanie tradycyjnej metody skautowej opracowanej przez założyciela skautingu Roberta Baden-Powella, rozwiniętej przez Jakuba Sevina i założycieli harcerstwa polskiego, w oparciu o zasady religii rzymskokatolickiej i poprzez możliwie najszerzą współpracę z młodymi ludźmi z innych krajów europejskich”⁵.

Aby dany cel osiągnąć, potrzebna jest odpowiednia droga, zespół działań, które z czasem będą nas do niego przybliżać, a w rezultacie pozwolą do niego dotrzeć. Potrzebna jest odpowiednia metoda. Słowo „metoda” wywodzi się z greckiego *methodos* i oznacza drogę dochodzenia do prawdy, sposób postępowania. Według Tadeusza Kotarbińskiego

jest to sposób wykonania czynu złożonego, polegający na określonym doborze i układzie działań składowych, a przy tym uplanowany i nadający się do wielokrotnego stosowania⁶.

Definicję tę uzupełnia Wincenty Okoń dodając, że „na dany system postępowania składają się czynności myślowe i praktyczne, odpowiednio dobrane i wykonywane w określonej kolejności”⁷. Metoda wychowawcza według Okonia to

systematycznie stosowany sposób postępowania wychowawcy, zmierzający do wywołania u wychowanków takiej działalności (aktywności) własnej, jaka jest w stanie doprowadzić do pożądaných zmian w ich osobowości⁸.

Według Leksykonu Harcerskiego z lat 80.

⁴ Misja ZHP.

⁵ Statut SHK „Zawisza”; r. II, § 7.

⁶ W. Okoń, *Nowy Słownik Pedagogiczny*, Warszawa 2004, s. 242.

⁷ Tamże.

⁸ Tamże, s. 245.

metoda harcerska to zespół działań, oddziaływań i środków służących realizacji stojących przed harcerstwem celów wychowawczych, społecznych i podmiotowych, ukształtowanych w toku rozwoju organizacji harcerskiej i stale doskonalony, świadomie stosowany przez jej członków... Metoda w tym ogólnym ujęciu zawiera wiele metod szczegółowych⁹.

Na metodę harcerską składają się zatem:

- Działania, czyli wszelka aktywność zarówno indywidualna, jak i grupowa (w zastępach, drużynach, hufcach),
- Oddziaływanie – w znacznej mierze jest to oddziaływanie na uczucia, budowanie wrażliwości,
- Środki – zbiór form i technik, którymi dysponuje instruktor harcerski.

Metody harcerskie z całym systemem metodycznym dają w rezultacie system wychowawczy oparty o Prawo i Przyrzeczenie Harcerskie. Wychowawca – instruktor, drużynowy, a w niektórych przypadkach zastępowy – poprzez szereg dostępnych technik i form oraz przykład własny – wywołuje u swoich podopiecznych aktywność, która z kolei doprowadzić ma do pożądanых zmian – do przyjęcia systemu wartości opartego o przytoczone cele wychowawcze. Problem ten w ciekawy sposób nakreślił Andrzej Glass:

Kluczowym osiągnięciem metody harcerskiej jest umiejętność oddziaływania na uczucia. Metoda harcerska streszczona do dwóch słów to przeżycie i działanie. Zarówno przeżycie, jak i działanie ma w harcerstwie uczucie jako swój fundament¹⁰.

Harcerstwo stwarza młodym ludziom odpowiednie warunki do rozwoju uczuć. Poprzez kontakt z przyrodą, wychowanie przez sztukę, służbę potrzebującym metoda harcerska sięga do najgłębszych pokładów ludzkiej psychiki. Postawa „przeżywania” swojego harcerstwa umożliwia kształtowanie młodych charakterów zgodnie z Prawem i Przyrzeczeniem Harcerskim. Młodzi ludzie sami zaczynają nad sobą pracować. Zdobywają kolejne stopnie i sprawności. Osiągając funkcje przywódcze, sami motywują swoich podopiecznych do działania. Andrzej Glass podkreśla, że człowiek jest istotą uczuciową, logika zaś służy

⁹ *Leksykon harcerski*, red. O. Fietkiewicz, Warszawa 1988, s. 257.

¹⁰ A. Glass, *Wielka przygoda życia*, Warszawa 1999, s. 76.

raczej do weryfikacji dokonywanych wyborów. Za podstawową cechę w wychowaniu uważa wrażliwość. Metoda harcerska, bazując na uczuciach i wrażliwości, ułatwia wywołanie pożądanych zmian.

Według *Zarysu wychowawczego ZHR* metodę harcerską określają następujące zasady:

- zasada naturalności,
- zasada oddziaływania od wewnątrz,
- zasada dobrowolności,
- zasada oddziaływania pośredniego,
- zasada oddziaływania pozytywnego,
- zasada wzajemności oddziaływań

oraz środki:

- system zastępowy,
- wzorzec osobowy instruktora,
- stopniowanie trudności,
- wychowanie w oparciu o przyrodę.

Powyższe elementy znajdują swoje odzwierciedlenie w opracowanej w czasach II Wojny Światowej tak zwane „ręce metody”. Poszczególne elementy pomagają w urzeczywistnianiu poszczególnych wartości w życiu harcerza.

1. System zajęć na świeżym powietrzu, wychowanie w oparciu o przyrodę

Zajęcia na świeżym powietrzu to jedna z kardynalnych zasad metody harcerskiej – ramię „ręki metody” – charakteryzująca wszystkie organizacje skautowe na całym świecie.

Skaut przy obserwacji natury, przy badaniu życia ptaków, wędrówki ich, budowaniu gniazd, opieki macierzyńskiej, karmieniu, umiejętności latania – co wszystko dzieje się bez pomocy człowieka, ale według praw Stwórcy – staje wobec najlepszego kazania o Bogu¹¹.

Poprzez poznawanie przyrody realizowane są nie tylko wartości religijne, ale także estetyczne i moralne.

¹¹ R.B. Powell, *Wskazówki dla skautmistrzów*, dz. cyt.

2. Dobrowolność i praca nad sobą, oddziaływanie od wewnątrz

Ta zasada przyporządkowana jest wewnętrznej części dłoni. Dobrowolność wyrażają początkowe słowa Przyrzeczenia Harcerskiego: „mam szczerą wolę”. W pedagogice sytuacja wychowawcza oparta na dobrowolności i pracy nad sobą to samowychowanie. Harcerz i harcerka dobrowolnie przyjmują na siebie realizację Prawa Harcerskiego – dobrowolnie realizują wynikające z harcerskich ideałów wartości – patriotyczne (Ojczyzna), utylitarne (Nauka) i moralne (Cnota).

3. System zastępowy

Najważniejszy palec – kciuk. Częstym ćwiczeniem na kursach zastępowych jest próba zawiązania sznurówek bez użycia kciuka. Tak, jak ważny jest kciuk podczas czynności manualnych, tak ważny jest system zastępowy w drużynie harcerskiej. Zastęp to nic innego jak mała grupa rówieśnicza, na której czele stoi lider – wódz. System zastępowy, będąc sednem metody harcerskiej, pozwala odkrywać wartość drugiego człowieka oraz wspólnie z innymi dążyć do poznawania i realizacji wartości.

4. Rywalizacja i współdziałanie, „Wielka Gra”

Zdaniem Baden Powella „skauting jest grą dla chłopców pod przewodnictwem chłopców”¹². Gra wiąże się z rywalizacją. W harcerstwie rywalizacja zawsze wiąże się ze współdziałaniem. Rywalizujące ze sobą zastępy wiedzą, że bez współdziałania nigdy nie osiągną celu postawionego im przez drużynowego.

5. Wzajemność oddziaływań, wzorce osobowe, system motywacji

Wzajemność oddziaływań dokonuje się poprzez braterstwo. Każdy instruktor powinien być przykładem dla swoich

¹² Patrz: przypis nr 1.

podopiecznych, a jednocześnie samemu czerpać przykład ze swoich harcerskich bohaterów. Uosobieniem wzorców osobowych może być patron czy bohater drużyny. W pracy ze stopniami taka wzajemność widoczna jest w postaci opiekuna stopnia. Ze wzajemności oddziaływań wynika również system motywacji. Wartości, zwłaszcza moralne, z którymi zetknięty zostaje harcerz, nie są bytami oderwanymi od rzeczywistości, lecz mają swoje urzeczywistnienie w konkretnych osobach i zachowaniach.

6. Oddziaływanie pośrednie i pozytywne

Działanie pośrednie to działanie głównie poprzez świadomie stymulowane sytuacje wychowawcze. Dobry instruktor ma w zanadrzu wiele takich sytuacji. Potrafi też przypadkowo zastałą sytuację zmienić sytuacją wychowawczą. Pomocą w działaniu pośrednim jest szeroko rozumiana gra i zabawa, stąd tak wiele różnorodnych tematycznie gier harcerskich, które w sposób pośredni doprowadzają do ukrytych ideałów.

7. Stopniowanie trudności

To ostatni element „ręki metody” – piąty, najmniejszy palec. Zasada ta najlepsze odzwierciedlenie znajduje w systemie stopni i sprawności. System stopni harcerskich przyporządkowuje pewne elementy wiedzy i umiejętności do konkretnego wieku. Regulamin stopni jest dla instruktora ważną wskazówką w pracy z każdym ze swoich harcerzy. Jest pewnym kryterium pozwalającym ocenić poziom rozwoju harcerza zarówno fizycznego i intelektualnego, jak i religijnego oraz moralnego. Również sprawności harcerskie w wyraźny sposób dostosowane są do wieku i umiejętności harcerza. Mamy więc sprawności jedno- i trzygwiazdkowe oraz mistrzowskie. Odpowiednio stopniowane trudności pokazują młodemu człowiekowi, nad czym szczególnie powinien pracować, budując tym samym jego kręgosłup moralny.

Tak więc, „ręka metody” w swoisty sposób odzwierciedla poszczególne elementy metody harcerskiej. Ramię, dłoń i poszczególne palce nie mogą występować samodzielnie. Nie by-

łyby wówczas sprawne. Tak samo jest z harcerską metodą. Nie może w niej zabraknąć żadnego z elementów. Poszczególne elementy są ze sobą powiązane tak samo, jak poszczególne części ręki.

Harcerstwo to system wychowawczy, którego filarami są Prawo i Przrzeczenie Harcerskie. Wynikające z nich wartości to przede wszystkim służba Bogu, Ojczyźnie i bliźnim, wolność, sumienność, prawdomówność, braterstwo, przyroda, pogoda ducha, oszczędność i ofiarność, posłuszeństwo, czystość, zdrowie. Jednostka dokonująca wyboru tych wartości ma poczucie wolnej woli. Każdy druh i druhna, składając przrzeczenie harcerskie, włączeni zostają do ruchu, który drogą harcerskiej służby dąży do doskonałości. Sama idea nie wystarcza, nie wystarczy też metoda ani najbardziej atrakcyjny program. Nie będzie ruchu, jeśli nie będzie chłopców i dziewcząt dobrowolnie podejmujących wyzwanie harcerskiego szlaku.

Dlaczego metoda harcerska przyciąga młodych ludzi? Co takiego jest w harcerskiej idei, że mimo upływu lat harcerze i harcerki nadal spotykają się przy ogniskach, śpiewając starą pieśń *Płonie ognisko*? Dlaczego liczni wychowawcy wciąż sięgają do harcerskiej metody? Trudno nazwać to „coś” – „przygoda”, „wędrówka”, „wolność”? Żeby odpowiedzieć sobie na to pytanie, nie wystarczy wykształcenie pedagogiczne ani tomy literatury. Aby odpowiedzieć na to pytanie, należy, nie bacząc na przeciwności, zastosować się do słów znanej harcerskiej piosenki –

Założ mundur i przypnij lilijkę, czapkę na bakier włóż, w szeregu stań wśród harcerzy i razem z nimi w świat rusz.